Kijk op exoten

nummer 31, juni 2020

Met exoten worden uitheemse soorten aangeduid die Nederland niet op eigen kracht kunnen bereiken, maar door menselijk handelen (transport, infrastructuur) hier in de natuur terecht zijn gekomen of dat in de nabije toekomst dreigen te doen. Soorten die Nederland op eigen kracht bereiken vanuit hun natuurlijke verspreidingsgebied, bijvoorbeeld door klimaatverandering, zijn geen exoten. Exoten leiden in de meeste gevallen niet tot grote problemen; slechts een beperkt aantal vertoont invasief gedrag door een explosieve ontwikkeling na vestiging. Invasieve exoten kunnen een bedreiging vormen voor de inheemse biodiversiteit, volksgezondheid of veiligheid.

ANEMOON BLWG EIS FLORON NMV RAVON Sovon De Vlinderstichting Zoogdier vereniging

Inhoud

Glanzende bolzakpijp	2
Spaanse stierspin	4
Veelbloemige roos	6
Nieuwe paddenstoelsoorten	8
Dwergmeervallen	10
Japanse nachtegaal	12
Gestreepte exotische eekhoorns	14
Japanse hulstspanner	15
Zwartbekgrondel	16

Exoten melden

Het is van groot belang waarnemingen van exoten te melden,
zodat er in onderzoek, beleid en beheer rekening mee gehouden kan worden.
Gebruik hiervoor de invoerportals Waarneming.nl, Telmee.nl en Mijnvismaat.nl.

Ook de bijbehorende apps zijn erg handig omdat je in het veld meteen kunt melden:

- voor Android-toestellen ObsMapp, MijnVISmaat, NDFF Invoer, NOVA en snApp de Exoot;
- voor iPhone-toestellen iObs, NDFF Invoer, MijnVISmaat en snApp de Exoot.

Deze portals en apps werken nauw samen en zorgen ervoor dat uw waarnemingen terecht komen in de Nationale Databank Flora en Fauna (NDFF).

De glanzende bolzakpijp, hernieuwde toename nog geen probleem

Adriaan Gmelig Meyling, Stichting ANEMOON

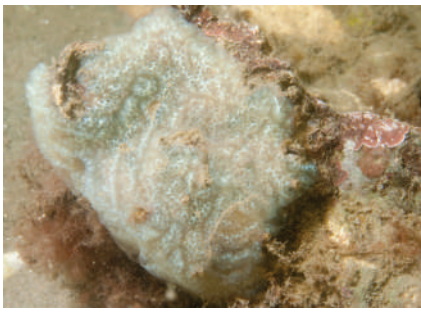

Kolonie van de glanzende bolzakpijp. (Foto: Wijnand Vlierhuis)

Sinds 1977 komt de glanzende bolzakpijp voor in Nederland. Na een uitbreiding en afname, zien we de laatste jaren weer een duidelijke toename. Is dit reden voor grote zorgen?

Uiterlijk en kenmerken

De glanzende bolzakpijp (*Aplidium glabrum*) is een kolonievormende soort. Dat wil zeggen dat er vele honderden individuele zakpijpjes aaneengegroeid zijn, die gezamenlijk een sponsachtig geheel, een 'kolonie', vormen. Bij *A. glabrum* zijn deze kolonies halfdoorschijnend, meestal geelroze van kleur. Als ze uit het water worden gehaald zijn ze opvallend glanzend en voelen ze stevig en glad aan. De naam bolzakpijp wijst op de vorm van de kolonies. Ze nemen vaak min of meer de vorm aan van een afgeplatte bol. De omtrek is echter meestal niet mooi rond, maar heeft vaak uitstulpingen. De hele kolonie is voorzien van onregelmatig gerangschikte gaatjes. Om ieder gaatje is een ringetje te zien van minder doorschijnend weefsel. Wie beter kijkt, ziet dat ieder gaatje de opening vormt van een doorschijnend 'buisje', ieder buisje is de instroomopening van een afzonderlijk zakpijpje. De kolonies bereiken een middenlijn tot 10 cm en een hoogte tot 3 cm. Individuele zakpijpjes bereiken hoogten tot circa 8 mm. De ringetjes rond de instroomopeningen zijn circa 1 mm in doorsnede.

Verspreiding in Nederland

De glanzende bolzakpijp is in 1977 voor het eerst gevonden in de Oosterschelde. Rond 1988 werd de soort voor het eerst in het Grevelingenmeer waargenomen. De soort werd pas in 2009 in de Waddenzee gevonden. Mede door de toename van het wrakduiken na 2010, is de soort ook op meerdere plekken vastgesteld op wrakken in de Noordzee.

Trend

Na 1977 nam de soort in de Oosterschelde snel toe, maar werd nooit zo massaal als bijvoorbeeld de beruchte druipzakpijp (*Didemnum vexillum*), een andere exotische kolonievormende zakpijp, die vanaf begin jaren negentig massaal de Oosterschelde en het Grevelingenmeer heeft gekoloniseerd.

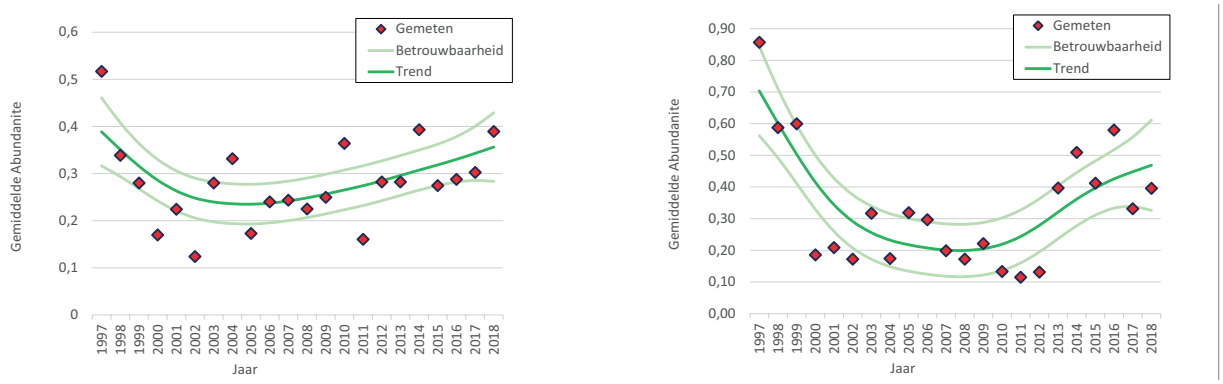

Trend van het voorkomen van de Glanzende bolzakpijp in respectievelijk de Oosterschelde en het Grevelingenmeer in de periode van 1997 t/m 2018. De blauwrode stippen geven de gemiddelde jaar abundanties, die zijn waargenomen door MOO-waarnemers, waarbij gecorrigeerd is voor onevenredige verdelingen van de waarnemersinspanning over jaren, maanden en locaties. De middelste lijn geeft de trendlijn berekend met TrendSpotter gebaseerd op de gemiddelde jaarabundanties. Het gebied tussen de bovenste en onderste lijn geeft het betrouwbaarheidsinterval van 95% om de trendlijn. Zie voor methode: Loos, L.M. van der & A.W. Gmelig Meyling, 2019. Het Duiken Gebruiken 4. Gegevensanalyse van het Monitoringproject Onderwater Oever (MOO). Fauna-onderzoek met sportduikers in Oosterschelde en Grevelingenmeer. Periode 1994 t/m 2018. Stichting ANEMOON. Dit rapport is in april 2020 beschikbaar gekomen via www.anemoon.org/duikengebruiken

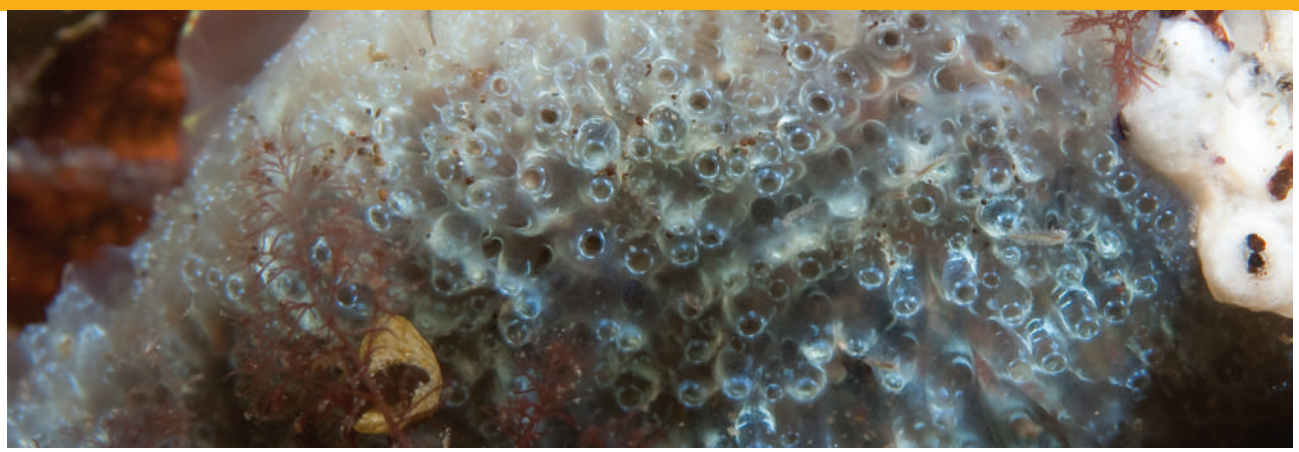

Detail van een kolonie van de glanzende bolzakpijp, waarbij de individuele met elkaar vergroeide zakpijpjes zichtbaar zijn. (Foto: Wijnand Vlierhuis)

Er zijn ons geen signalen bekend dat de glanzende bolzakpijp in het algemeen of plaatselijk tot problemen heeft geleid. Voor de Oosterschelde geldt dat de aanvankelijk sterke toename in de eerste helft van de negentiger jaren van de vorige eeuw tot stilstand is gekomen en er daarna een afname optrad. Bij het Monitoringproject Onderwater Oever (MOO) van Stichting ANEMOON, waarbij deze soort sinds 1997 wordt gemonitord door duikers, zien we dat die afname doorzet tot circa 2002. Vanaf circa 2003 tot en met 2018 (het laatste jaar van de analyse) treedt er weer een langzame toename van de populatie op. Rond 2018 ligt de omvang van de populatie in de Oosterschelde weer ongeveer op het niveau van 1998. Het niveau van 1997 wordt echter nog niet gehaald. In het Grevelingenmeer zien we eveneens een sterke afname sinds de start van het MOO en een toename sinds 2013.
De afname na 1990 heeft vermoedelijk voor een deel te maken met de opkomst van de druipzakpijp. Uit de MOO-gegevens komt naar voren dat de druipzakpijp nog steeds massaal voorkomt en de populatie niet afneemt. Een directe relatie tussen het voorkomen van beide soorten is er dus niet.

Herkomst

Het is onduidelijk wat het oorspronkelijke leefgebied is van de glanzende bolzakpijp. Er wordt verondersteld dat deze zakpijp inheems is in het noordwestelijke deel van de Stille Oceaan, aangezien de soort al vóór 1906 langs de Russische en Japanse kusten is aangetroffen. Maar de soort komt ook voor langs de noordwestelijke kusten van de Atlantische Oceaan en wordt ook daar beschouwd als inheems. De soort werd vermoedelijk in de Europese wateren ingevoerd via aangroei op scheepsrompen. De introductie in de Oosterschelde is vermoedelijk te wijten geweest aan de oesterkweek, waarbij de soort is meegekomen met schelpdieren vanuit de Ierse Zee.

Impact

Glanzende bolzakpijpen voeden zich met plankton. Daarom kan er concurrentie zijn met inheemse ‘filterfeeders’. Dit zijn dieren die plankton en andere voedseldeeltjes uit het water filteren, zoals tweekleppige schelpdieren, garnalen en sponzen. Omdat glanzende bolzakpijpen zich hechten op een vaste plek op het substraat, kunnen ze andere inheemse soorten die daarvan afhankelijk zijn, verdringen. Ondanks de toename die de laatste jaren weer wordt gezien, ligt het niet voor de hand dat deze soort binnen enkele jaren een probleem gaat vormen. De hoeveelheid bezet substraat is nog altijd gering en met de huidige toename is het niet te verwachten dat grote oppervlakten bezet gaan worden.

'Het Duiken Gebruiken 4'

In april 2020 is een uitgebreide rapportage gepubliceerd over de door MOO-waarnemers waargenomen aantalsveranderingen van 163 soorten in de Oosterschelde en het Grevelingenmeer in de periode van 1994 tot en met 2018. Ook zijn kaarten opgenomen van de verspreiding van deze soorten, waaronder ook diverse exoten. Voor wie meer wil weten zie: www.anemoon.org/duikengebruiken

Spaanse stierspin: een naar Nederland meeliftende soort van de Habitatrichtlijn

Jinze Noordijk, EIS Kenniscentrum Insecten

Met enige regelmaat komt de Spaanse stierspin *(Macrothele calpeiana)* per ongeluk in ons land terecht met de import van olijfbomen. Deze soort is beschermd via de Europese Habitatrichtlijn bijlage IV. Het is bovendien een nogal indrukwekkend dier dat tot bijna vier centimeter groot kan worden en grote naar voren gerichte kaken heeft. Bij een vondst ontstaat meestal consternatie, met discussies over de vermeende gevaarlijkheid en wat er wettelijk gezien met de spin moet.

De Spaanse stierspin leeft van nature in het zuiden van Spanje en Portugal. Ze maakt verborgen buisvormige trechterwebben onder of tussen stenen en boomwortels en in boomholtes. Omdat grote olijfbomen in deze landen nog wel eens opgepot en naar andere landen vervoerd worden om daar verkocht te worden, kunnen de spinnen ongemerkt meekomen. Bij de vervoerder, de distributeur, het tuincentrum of iemand in de tuin kan de spin er dan uitkruipen en gevonden worden. Dit gebeurt sinds ongeveer 2010, omdat recent door klimaatverandering mediterrane planten jaarrond buiten kunnen staan in ons land, en daarmee de import flink is toegenomen. Tot nu toe staat de teller van door spinnenkenners bevestigde importgevallen op negen, verdeeld over zes provincies. Een groot gedeelte van de spinnen zal echter nooit ‘officieel’ gemeld worden.
Een vondst van de spin trekt vaak de aandacht. Soms ontstaat het idee dat het gaat om een Australische tunnelwebspin (*Atrax robustusi*). Deze spin staat bekend als ‘de meest gevaarlijke spin ter wereld’ in het ‘Guinness book of world records’ en soms ontstaat zo paniek. De (eventuele) beet van *M. calpeiana* brengt echter geen gezondheidsrisico mee, maar kan wel pijnlijk zijn.

Bescherming

De verbodsbepalingen van de Europese Habitatrichtlijn hebben alleen betrekking op soorten in hun natuurlijke verspreidingsgebied, daarom is de Spaanse spierspin niet opgenomen in de Wet natuurbescherming. Toch is de spin niet helemaal onbeschermd en zijn verschillende artikelen uit de Wet natuurbescherming wel van toepassing.

De Spaanse stierspin. Let op de lange spintepels en de indeuking van het kopborststuk. (Foto: J. Gállego, CC BY-NC-SA)

Een bekend plaatje: olijfbomen voor een tuincentrum (Foto: Jinze Noordijk)

In Artikel 3.6 lid 1 staat dat het verboden is om dieren genoemd in bijlage IV van de Habitatrichtlijn onder zich te hebben voor verkoop en handel of om te ruilen. Omdat bij een onbewuste import niemand het oogmerk had om de spin zelf te verhandelen, is dit niet strikt van toepassing. Het is wel belangrijk dat, nu de imports bekend zijn, de sierplantenketen bij olijfbomeninvoer hier rekening mee houdt en inspecties uitvoert. In Artikel 3.6 lid 2 staat dat het verboden is om dieren genoemd in bijlage IV van de Habitatrichtlijn onder zich te hebben of te vervoeren. Dit betekent dat als de spin eenmaal is ontdekt, alleen iemand met een ontheffing voor de specifieke wetsverboden de spin mag bezitten en verplaatsen (zie ook wetsartikel 3.8 lid 1). In Artikel 3.34 lid 1 tenslotte, staat dat het verboden is om dieren of eieren van dieren uit te zetten. De spinnen mogen dus – nadat ze gevonden zijn – niet buiten worden losgelaten, hetgeen nog wel eens gedaan wordt met spinnen, ook met de Spaanse stierspin.

Protocol

Hoe nu om te gaan met een nieuwe waarneming van de Spaanse stierspin? Aangezien het op dit moment bij deze soort gaat om een niet bewuste invoer, wordt de wet niet overtreden als de soort niet op naam is gebracht en de individuen per ongeluk gedood worden. Is de soort eenmaal bekend, dan kan alleen een persoon met ontheffing van de relevante verbodsbepalingen van de Wet Natuurbescherming het dier (op)vangen en vervoeren. Door de aandacht die in nu via allerlei kanalen aan de soort is gegeven, mag verondersteld worden dat de branche, en specifiek de olijfboomimporteurs en -verkopers, op de hoogte zijn van de identiteit en status van een ‘grote zwarte spin’ op hun product.

Ter voorkoming van eventuele schade aan de populatie in het herkomstland, is het wenselijk en waardevol dat alle vondsten worden gemeld. De spin is wél volledig beschermd in Spanje en Portugal. Dat betekent dus dat bedrijven die olijfbomen met *M. calpeiana* uit deze landen verkopen of exporteren (waarschijnlijk onbewust) de nationale wetgeving daar overtreden. Bij een vondst in Nederland is het daarom aan te bevelen dat de importerende en in ons land verkopende partijen de exporterende partijen hier op wijzen.

Bij een vondst van *M. calpeiana* kan de melding, determinatie, administratie, opvang en uiteindelijke onderbrenging in een collectie gebeuren bij EIS Kenniscentrum Insecten/Naturalis Biodiversity Center (eis@naturalis.nl); hier zijn alle ontheffingen en mogelijkheden tot administratie en vastlegging aanwezig. De vondsten worden dan ook periodiek doorgegeven aan het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit die het weer door zal geven aan de Spaanse en Portugese collega-ministeries, zodat zij met exporteurs van olijfbomen het oneigenlijke transport kunnen oplossen.

Veelbloemige roos: mooi, maar mogelijk invasief

Baudewijn Odé, FLORON

Geregeld blijken exotische soorten, na een periode onder de radar te hebben gefunctioneerd, schijnbaar plotseling voor problemen te zorgen. Na bottelroos (*Rosa rugosa*) zijn er recent signalen dat veelbloemige roos (*Rosa multiflora*) een invasief karakter heeft. In het Volksbos bij Vlaardingen wordt zelfs nagedacht om de soort te gaan bestrijden.

Herkenning bloeiende struik. (Foto: Adrie van Heerden)

Herkenning

Veelbloemige roos is vaak vanaf een afstand te herkennen aan de trossen met tot wel 20 kleine witte bloemen. Kenmerkend zijn de stijlen van de bloemen die tot een bundeltje (zuiltje) zijn vergroeid en de steunblaadjes aan de bladstelen die franjeachtig gezaagd zijn. De planten kunnen in bomen en struiken tot zeker 5 meter hoog klimmen.

Herkenning steunblaadjes. (Foto: Baudewijn Odé)

Verspreiding en trend

Van oorsprong komt veelbloemige roos, zoals veel sierrozen, uit Oost-Azië. Waarschijnlijk zijn de eerste planten in 1860 ingevoerd in Nederland. De eerste verwildering langs de Waal bij Nijmegen werd al in 1947 gesignaleerd. Daarna wordt de soort geregeld gevonden, maar zonder duidelijke toename. Pas na 1995 is een stevige toename ingezet. Inmiddels is de soort verspreid over heel Nederland, met een lichte voorkeur voor klei-, laagveen- en leemgronden.

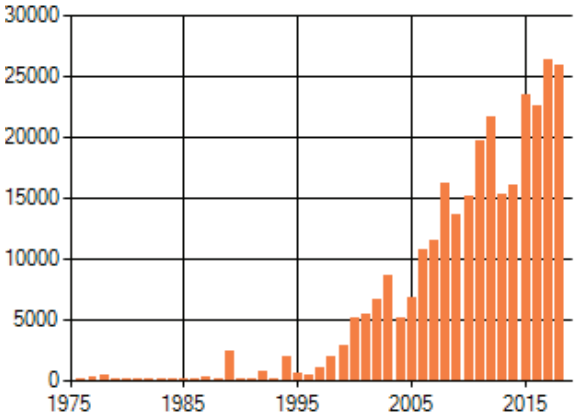

Trendgrafiek veelbloemige roos. (Bron: NEM 2019)

Klimmende struik veelbloemige roos in het Volksbos bij Vlaardingen (vroege voorjaar). (Foto: Chris Hartman)

Invasief?

De sterke toename laat al zien dat veelbloemige roos het erg goed doet in Nederland. Het verspreiden van de zaden door vogels, maar mogelijk ook het verwilderen uit aanplant in tuinen en heggen zal daarbij een belangrijke rol spelen. Het dominante klimgedrag van de soort is de laatste jaren in een aantal gebieden opgevallen. Zelfs tuinliefhebbers melden problemen met deze soort.

Dominantie in het Volksbos

Vanaf 2015 wordt door de KNNV afdeling Waterweg-Noord melding gemaakt van ondoordringbare vegetaties met veelbloemige roos in het Volksbos bij Vlaardingen. Het is er sindsdien niet beter op geworden. De soort reikt tot in de boomkronen en belemmert lage struiken en bodemvegetatie sterk. Daarom wil Staatsbosbeheer de sterke dominantie van deze soort aanpakken door de soort te bestrijden.

Wat nu?

Terreinbeheerders moeten alert worden op het voorkomen en de eventuele dominantie van deze soort. Mogelijk moeten tuinliefhebbers en mensen in de groenvoorziening ook nadenken of het raadzaam is deze soort te handhaven. We moeten nog een hoop leren, bijvoorbeeld onder welke omstandigheden veelbloemige roos dominant kan worden en hoe je de soort het beste kunt bestrijden. Aan alle waarnemers de vraag om deze goed herkenbare soort te melden via de bekende waarnemingenportals, liefst voorzien van enkele foto's.

Nieuwe soorten paddenstoelen in 2019

Kees van Vliet, Nederlandse Mycologische Vereniging

Dankzij de vele, meest vrijwillige, waarnemers in het veld zijn ook vorig jaar weer veel nieuwe schimmels en paddenstoelen in Nederland gemeld. Het gaat om 95 soorten die in 2019 of iets eerder zijn gevonden[1]. Mogelijk zitten er enkele echte exoten bij, maar dit is bij paddenstoelen vaak lastig vast te stellen. De sporen kunnen zich met de wind over enorme afstanden verspreiden en van veel soorten is het verspreidingsgebied niet goed bekend. Een ander aandachtspunt is of een soort schade oplevert, zoals het veroorzaken van een plantenziekte. Daar besteden we ook aandacht aan.

Je zou verwachten dat vooral de grotere, opvallende paddenstoelen met hoed en steel door vrijwilligers gevonden worden, maar dat is zeker niet het geval. Bijna twee derde van de lijst bestaat uit ascomyceten (zakjeszwammen), waarvan bijna de helft kernzwammen. Deze zijn in het algemeen klein, zwart en onopvallend, dus je moet er echt goed naar zoeken. Van de 'gewone' plaatjeszwammen en boleten zijn slechts 10 nieuwe soorten gemeld, evenveel als van de trilzwammen en de kleine myxomyceten (slijmzwammen, die eigenlijk geen zwammen zijn maar eencellige organismen). De NMV-projecten waarin extra aandacht wordt besteed aan die talrijke kleine, maar voor vrijwilligers vaak lastige soorten, lijken dus een goede stimulans voor de waarnemers.

Validatie

Niet alle waarnemingen komen zomaar op de lijst van nieuwe soorten. Daar gaat een proces aan vooraf waarin de waarneming door specialisten inhoudelijk en taxonomisch (naamgeving e.d.) wordt gecheckt. De waarnemer heeft daarin ook een belangrijke rol. Een paar foto's en een melding op waarneming.nl is niet genoeg. Een of meer exemplaren van de gevonden soort moeten worden gedroogd en bewaard. Daar hoort ook informatie bij die voor determinatie belangrijk is: kenmerken van de soort, vindplaats, substraat, biotoop. De collectie en de informatie worden gecontroleerd door een (andere) deskundige van de soortgroep. Als alles klopt en de wetenschappelijke naamgeving is gecheckt, wordt de soortnaam ingevoerd op waarneming.nl en komt hij op de lijst nieuwe soorten. Dat is de kroon op het werk van de waarnemer én een stimulans voor andere waarnemers om de nieuwe soort ook te vinden.

De oogst van 2019 bevat diverse nieuwe soorten die al via Nature Today de pers hebben gehaald, zoals de hersenkronkelmorielje (*Morchella vulgaris*), de fijnschubbige heksenboleet (*Neoboletus xanthopus*) en de geelgekleurde koraalzwammensoort met de mooie naam *Ramaria krieglsteineri*.

Fijnschubbige heksenboleet. (Foto: Martin Gotink)

Ramaria krieglsteineri. (Foto's: Alfons Vaessen)

Kubussporige sneeuwvloksatijnzwam. (Foto: Anton Hausknecht)

Donkerstelige trechtersatijnzwam. (Foto: Marion van der Vegte)

Daarnaast bevat de lijst een groep nieuwe satijnzwammen met tot de verbeelding sprekende namen[2] als kubussporige sneeuwvloksatijnzwam (*Entoloma cuboidoalbum*) en donkerstelige trechtersatijnzwam (*Entoloma graphitipes*). Het geslacht *Entoloma* kent veel soorten, die vaak lastig uit elkaar zijn te houden. In een barcoderingsproject worden de soorten met moleculaire technieken op naam gebracht. Van daaruit wordt gezocht naar meer onderscheidende kenmerken om nieuwe determinatiesleutels te maken.

Ziekteverwekkers

Onder de nieuwe soorten zijn ook ziekteverwekkers die wilde planten en landbouwgewassen kunnen aantasten. Voorbeelden zijn *Diaporthe rudis*, die zorgt voor vruchtrot in geoogste druiven en avocado's, en *Melanospora simplex*, die parasiteert op diverse planten- en schimmelsoorten. Daarnaast zijn er drie nieuwe roesten gevonden, waarvan tweecellige sileneroest (*Puccinia behenis*) het vooral heeft voorzien op planten uit de anjerfamilie. Deze zou dus schade kunnen veroorzaken in de sierteelt. Hij is (nog) zeldzaam, maar lijkt toe te nemen in het Verenigd Koninkrijk en is recent ook gemeld uit België. Een soort om in de gaten te houden. Ook *Podosphaera pannosa*, een echte meeldauw, is nu voor het eerst formeel geregistreerd in de procedure voor nieuwe soorten. Deze is echter al heel lang, ook voor Nederland, bekend en veroorzaakt schade in de rozenteelt en aan steenvruchten (*Prunus*). Als tegenhanger nog een nieuwe soort die parasiteert op echte meeldauw: *Ampelomyces quisqualis*. Hij wordt toegepast bij de biologische bestrijding van meeldauw in de druiventeelt. Enkele van deze soorten waren al langer bekend, maar zijn nu voor het eerst aangemeld door een waarnemer. Dit onderstreept de toenemende belangstelling binnen de NMV en bij waarnemers voor de kleine schimmelsoorten en de ziekteverwekkers.

Voetnoten

[1] De volledige lijst wordt binnenkort gepubliceerd in Coolia. (https://www.mycologen.nl/Boeken/Coolia_n.html)

[2] Veel van de Nederlandse namen zijn nog niet officieel bevestigd.

Echte meeldauw op roos (Clemson University - USDA Cooperative Extension Slide Series, Bugwood.org - Wikimedia Commons CC BY 3.0 US)

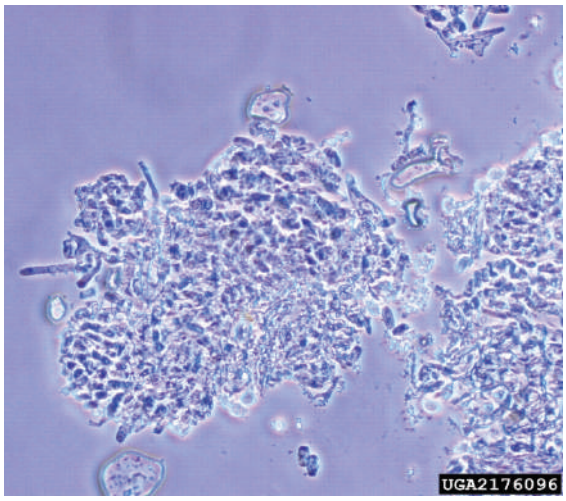

Conidiën van echte meeldauw (Cesar Calderon - Wikimedia Commons CC BY 3.0)

Dwergmeervallen in Nederland worden vaak verward

Frank Spikmans, RAVON

In Nederland zwemmen twee soorten dwergmeervallen rond. Ze lijken erg op elkaar en worden gemakkelijk verward. Hier worden de uiterlijke kenmerken van beide naast elkaar gezet en worden de bekende waarnemingen eens kritisch bekeken.

De een is de ander nèt niet

De bruine dwergmeerval (*Ameiurus nebulosus*) en zwarte dwergmeerval (*Ameiurus melas*) behoren tot de Noord-Amerikaanse meervallen (*Ictaluridae*). Voor het gemak worden ze in dit artikel afgekort tot bdm en zdm. Beide komen oorspronkelijk voor in de oostelijk helft van Noord-Amerika, waar hun verspreiding deels overlapt. Ze leven in meren, poelen, beken, rivieren en waterbekkens. Beide zijn aardig tolerant voor een slechte habitatkwaliteit, zoals een laag zuurstofgehalte. Beide kunnen 9 jaar oud worden, paaien meerdere keren per jaar en brengen hun kroost groot in een nest dat ze actief beschermen.

***Zwarte dwergmeerval** (zdm). (Foto: Frank Spikmans)*

***Bruine dwergmeerval** (bdm). (Foto: Jelger Herder)*

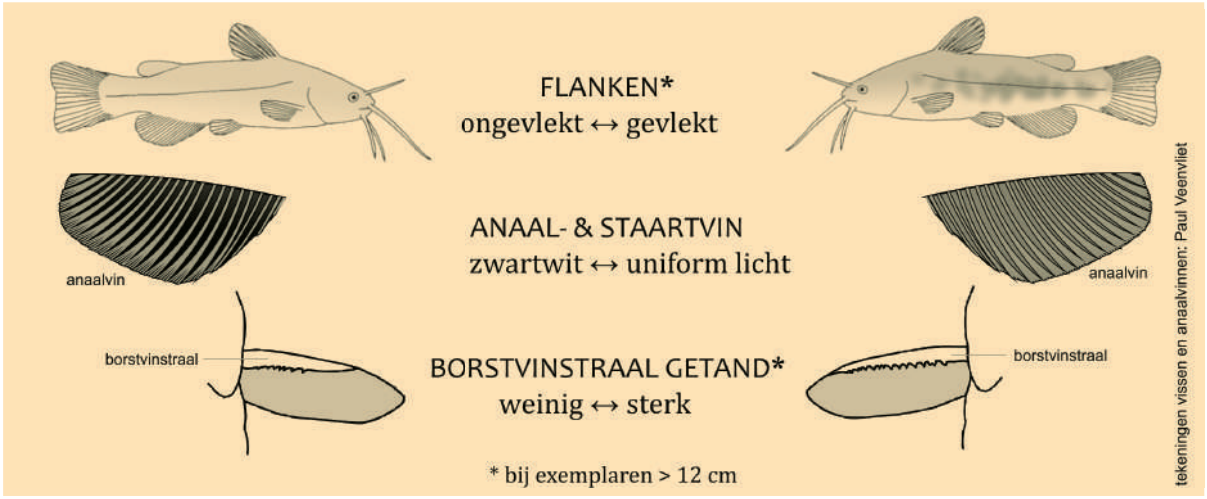

Hou ze maar eens uit elkaar

Dwergmeervallen herken je aan de acht bekdraden, de vetvin en een nauwelijks gevorkte staartvin. Op basis van de kleur alleen - zwart of bruin - is geen betrouwbaar onderscheid te maken. Het best betrouwbare veldkenmerk voor het onderscheid tussen zdm en bdm is de 'zwartwit-radiatie' in staart- en anaalvin. Deze zwartwit-radiatie bij zdm wordt veroorzaakt door licht gekleurde vinstralen, met daartussen zwart gekleurd vinweefsel. Bij bdm zijn deze vinnen meer uniform licht van kleur. Verder is het aantal kieuwboogaanhangsels op de eerste kieuwboog een betrouwbaar kenmerk (bdm: 11-15, zdm: 16-20), maar dit is alleen bij dode vissen te controleren. Er zijn nog aanvullende kenmerken die vaak kloppen, maar dus niet altijd. Bij de zdm is de basis van de anaalvin vaak licht gekleurd. De eerste borstvinstralen zijn bij de bdm vaak sterker getand (5-12 tandjes); als je je vinger daar langs strijkt voel je deze goed, ook aan het uiteinde. Deze vinstralen zijn bij zdm minder getand (2-6 tandjes). Dit kenmerk is niet goed bruikbaar bij exemplaren <12 cm. De flanken van de bdm (>12 cm) zijn meestal licht gevlekt, bij de zdm zijn deze uniform gekleurd. Onbruikbaar gebleken kenmerken voor de identificatie zijn het aantal vinstralen en de lengte van de baarddraden.

Introducties in Europa

Vroeger werd aangenomen dat er in Europa vooral bdm voorkwam. Later bleek dat ook de zdm geïntroduceerd is en stand houdt. Beide soorten zijn dus in Europa aanwezig, maar het lastige onderscheid tussen de twee wordt in veel werken genoemd als oorzaak van een vertroebeld verspreidingsbeeld. In België is met genetisch onderzoek wel meer zekerheid verkregen; hier is waarschijnlijk alleen bdm aanwezig. In ons land zijn dwergmeervallen vooral in het zuiden waargenomen. Zwaartepunten liggen in Noord-Brabantse beken, Limburg, de Biesbosch en omgeving Amsterdam. Aansluitend hierop komt de bdm voornamelijk in het oosten van Vlaanderen voor.

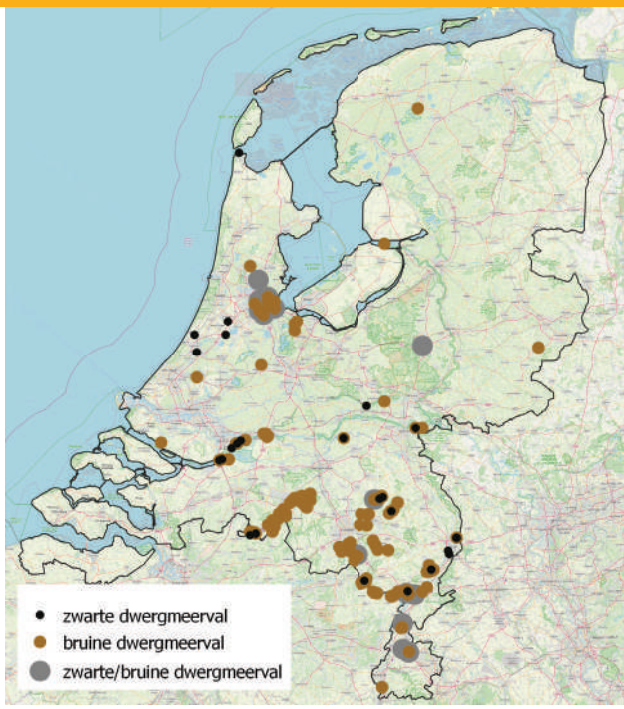

Waarnemingen zwarte en bruine dwergmeerval (1915-2019) in Nederland. (Bron: NDFF). Aangenomen wordt dat deze informatie deels niet correct is.

Misidentificatie

Het is niet eenvoudig – vaak zelfs onmogelijk – om de waarnemingen van deze soorten nog te controleren. Vaak ontbreekt hiervoor cruciale informatie. Een beperkt aantal recente waarnemingen, vergezeld van foto, laat het wel toe. Op waarneming.nl staan 97 waarnemingen van dwergmeervallen, 7 daarvan met foto's. In vier gevallen zijn er twijfels bij de validatoren en is de waarneming (voorlopig) afgekeurd. In één van de zeven gevallen is de identificatie niet correct. De 90 andere waarnemingen zijn door het ontbreken van foto's niet te controleren. Resultaten van een genetische studie uit 2010 doen vermoeden dat het nog wel vaker fout gaat. In deze Vlaamse studie zijn vooral Belgische locaties onderzocht, maar ook 18 dwergmeervallen van twee Noordbrabantse locaties in Gemert-Bakel. Alle 18 werden geïdentificeerd als zdm. In de NDFF staan van beide locaties voornamelijk bdm geregistreerd. Het is natuurlijk niet uitgesloten dat beide soorten er samen voorkomen. Op basis van de resultaten van het genetisch onderzoek lijkt dat echter niet aannemelijk, temeer omdat tijdens een recent bezoek van de auteur aan de betreffende plek in Gemert ook uitsluitend zdm werd gevangen (15 stuks). Waarschijnlijk wordt de zdm dus vaak onterecht voor bdm aangezien.

Impact op inheemse soorten

Betere kennis over beide soorten is nuttig, zodat we weten of hun areaal uitbreidt. Momenteel is hun areaal nog enigszins beperkt en lijkt er geen sprake van een snelle toename. Veranderende omstandigheden, zoals een stijgende watertemperatuur of eutrofiëring, zouden ze kunnen doen toenemen en daarmee ook hun impact. Diverse Europese landen zien in dwergmeervallen een groot risico voor inheemse ecosystemen, onder meer door predatie. Dwergmeervallen eten alles wat makkelijk beschikbaar is, maar vooral macrofauna en daarnaast (jonge) vis, amfibieën en planten. Dwergmeervallen groter dan 14 cm eten voornamelijk vis. Ze kunnen in hoge dichtheden voorkomen, zodat er stevige concurrentie om habitat en voedsel zal optreden met inheemse vissoorten. Jonge dwergmeervallen blijken ook de jaag-efficiëntie van snoek te veranderen. Niet zozeer omdat ze de voedselbron inpikken of het water vertroebelen, maar door deze regelmatig te verstoren.

Tot slot

Bij het waarnemen van dwergmeervallen verdient een nauwkeurige identificatie meer aandacht. In Nederland komen beide soorten voor, we weten alleen niet precies waar. Voor de validatie van deze waarnemingen is het nuttig om foto's te maken van de anaal- en staartvin en flank, de lengte van de vis door te geven en te vermelden of de borstvinstraal getand is (dat moet je voelen en laat zich lastig fotograferen). Indien er een dood exemplaar gevonden wordt, kan ook gekeken worden naar de kieuwbogen. Bij twijfel is het beter om de waarneming te registreren als "zwarte of bruine dwergmeerval" en het voor te leggen aan een validator. Op basis van de huidige kennis moet gevreesd worden dat een (onbekend) deel van de waarnemingen van dwergmeervallen een misidentificatie betreft. Met de hier gepresenteerde kennis en een betere registratie van waarnemingen, kunnen we de toekomstige ontwikkeling van deze invasieve dwergen beter in de gaten houden.

Japanse nachtegaal - toekomstige vestiging in Nederland?

André van Kleunen, Sovon Vogelonderzoek Nederland

De Japanse nachtegaal *(Leiothrix lutea)* is een kleine zangvogel uit de familie van de babbelaars. De soort is inheems in de Himalayaregio en in delen van China. In tegenstelling tot wat zijn naam doet vermoeden, is de soort niet inheems in Japan. Ze komt daar echter wel voor, als gevolg van introductie. De soort leeft in bosrijke terreinen, vooral die met een dichte ondergroei, in gebieden met een subtropisch klimaat. Ze leven van insecten, andere kleine ongewervelden en fruit.

Herkenning

Japanse nachtegalen zijn kleine (grootte van een mus) grijs-olijfgroene zangvogels met een gevorkte staart. Ze hebben een opvallend geel-oranje keel, borst en vleugelpaneel. De snavel is rood. De vrouwtjes zijn wat kleiner dan de mannetjes en wat minder uitgesproken gekleurd. Hoewel ze opvallende verschijningen zijn, kunnen ze zich goed verbergen in dichte struiken. Het is wel een tamelijk luidruchtige soort, waarvan de zang verward kan worden met die van zwartkop of merel.

Geïntroduceerde populaties

De soort was zeer populair als kooi- en volièrevogel. Er was in Europa een omvangrijke import. Deze is sinds het eind van de jaren negentig gereguleerd. Het is aannemelijk dat deze handel en het houden van vogels via ontsnappingen/vrijlatingen heeft geleid tot introducties in steden en dorpen. Hieruit zijn op meerdere plaatsen grote populaties in het wild ontstaan, zoals in Japan, Réunion en Hawaii. Ook in Europa heeft de soort zich gevestigd als broedvogel: in een achttal regio's in Frankrijk, Italië, Portugal en Spanje (regio Barcelona). Het gaat om steden (groenzones) en bosgebieden. De aantallen zijn er sterk toegenomen, tot meer dan 5.000 broedparen. In sommige regio's van Spanje en Italië is het tegenwoordig zelfs één van de talrijkste vogels. De soort breidt zich vanuit die vestigingskernen uit door dispersie. De verspreiding in Europa is verdubbeld ten opzichte van het vorige decennium.

Japanse nachtegaal. (Foto: Joost van Bruggen)

Atlasblokken waar Japanse nachtegaal is gemeld (lichtblauw vóór 2011 en donkerblauw erna). (Bron: NDFF (Waarneming.nl) en Sovon Broedvogelatlassen)

De meest populaties komen voor in subtropische gebieden, maar de soort heeft zich ook in substantiële aantallen (geschat 200-300 exemplaren rond 2007) gevestigd in de buurt van Parijs. In Noordwest-Europa is de Japanse nachtegaal ook gemeld uit België en Duitsland. In Duitsland heeft de soort in de jaren negentig zelfs enkele malen gebroed of zijn broedverdachte vogels vastgesteld.

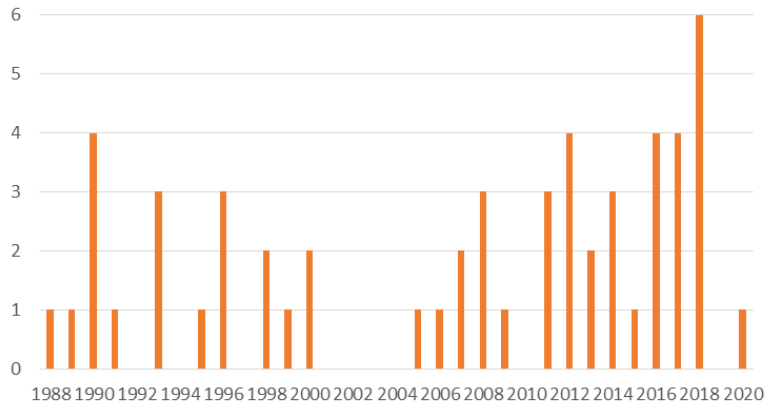

Het aantal atlasblokken met meldingen van Japanse nachtegaal per jaar. (Bron: NDFF (Waarneming.nl) en Sovon Broedvogelatlassen).

Voorkomen in Nederland

Regelmatig worden in Nederland Japanse nachtegalen in het wild waargenomen, vooral in dorpen en steden, bijvoorbeeld in parken. Tussen 1988 en 2020 is de soort gemeld uit 44 atlasblokken (5x5 km). Meestal gaat het om losse individuen. In zeven atlasblokken werden meerdere vogels samen gemeld; meestal twee. De soort is in alle provincies vastgesteld, met uitzondering van Zeeland. De meeste meldingen komen uit Utrecht, Zuid- en Noord-Holland.

Hoewel van sommige locaties uit meerdere maanden meldingen komen en er vijf atlasblokken zijn met meldingen uit meerdere jaren (in Sint-Michielsgestel (N.-B.) zelfs jaarlijks tussen 2011 en 2016) lijkt er geen sprake van blijvende bezetting. Het aantal atlasblokken per jaar waaruit de soort is gemeld fluctueert, met een maximum van zes in 2018. De soort lijkt het laatste decennium wel regelmatiger te worden gemeld, maar er moet op worden gewezen dat dit overzicht grotendeels is gebaseerd op losse waarnemingen. In 2019 werd de soort in het geheel niet gemeld, in de eerste vijf maanden van 2020 waren er twee meldingen.

In 1999 was er sprake van een waarschijnlijk broedgeval nabij Diemen. Daar werd langdurig een paartje waargenomen, waarvan het mannetje met nestmateriaal is gezien en fel alarmeerde. De meeste waarnemingen hebben betrekking op één vogel en een enkele keer meerdere zonder aanwijzingen voor een broedterritorium. Op een tiental locaties zijn vogels - soms enige tijd - zingend waargenomen.

Voor de in Nederland gemelde Japanse nachtegalen is het aannemelijk dat het ontsnapte dieren betreft. Een vangst van een Japanse nachtegaal op de ringbaan van Bloemendaal (2 augustus 2012) leidde wel tot discussie over de mogelijkheid van dispersie uit bijvoorbeeld de populatie uit de omgeving van Parijs, maar voor dispersie vanuit deze populatie is nog geen bewijs.

De soort wordt genoemd in het lijstje van te verwachten nieuwe vogelexoten voor Nederland. Op grond van de waarnemingen in Nederland zijn er echter dus nog geen aanwijzingen voor vestiging. Elders in Europa heeft de soort zich sterk uitgebreid, weliswaar vooral in meer mediterrane streken, maar de vestiging bij Parijs laat zien dat de soort ook in meer gematigd klimaat kan overleven. Modelvoorspellingen op basis van een analyse van de huidige verspreiding in relatie tot omgevingsfactoren, laten zien dat ook Nederland kansrijk is voor de vestiging van deze soort.

Waarnemingen doorgeven

We blijven de ontwikkelingen graag volgen. Waarnemingen die wijzen op broedterritoria kunt u doorgeven aan Sovon via https://www.sovon.nl/nl/content/losse-meldingen-broedvogels
Overige waarnemingen kunt u doorgeven op Waarneming.nl of Telmee.nl.

Zoekkaart gestreepte exotische eekhoorns

Ellen van Norren & Vilmar Dijkstra, Zoogdiervereniging

Als mensen een eekhoorn zien met streepjes over de rug wordt vaak gedacht aan de Siberische grondeekhoorn (*Eutamias sibiricus*). Maar er zijn meer pluimstaarten met streepjes op de rug, bijvoorbeeld de Thaise dwergstreepeekhoorn (*Tamiops mcclellandii*) en de Chinese gestreepte boomeekhoorn (*Tamiops swinhoei*). De Siberische grondeekhoorn staat op de Unielijst, maar andere gestreepte exotische eekhoorns niet. Het is voor de bescherming van de inheemse eekhoorn van belang dit dier te melden. In dit bericht vindt u een aantal kenmerken, zodat het makkelijker is deze dieren te herkennen.

Grondeekhoorns en boomeekhoorns

De grond- en boomeekhoorns zijn kleiner dan onze inheemse rode eekhoorn en hebben een gestreepte vacht op de rug. Er leven wereldwijd 25 soorten grondeekhoorns van het geslacht *Tamias / Eutamias* en vier soorten boomeekhoorns van het geslacht *Tamiops*. Om te weten met welke soort je te maken hebt, worden hier een aantal kenmerken genoemd. In dit artikel wordt niet ingegaan op de diverse soorten eekhoorns met alleen een streep over de flanken, dus zonder streep midden over de rug.

Figuur 1. Kenmerken van exotische boom- en grondeekhoorns, die in Nederland in het wild zijn aangetroffen.

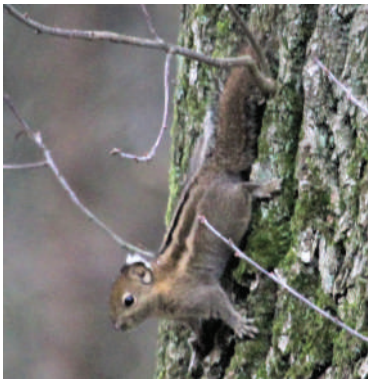

Thaise dwergstreepeekhoorn. (Foto: Evi Houweling)

Chinese gestreepte boomeekhoorn. (Foto: Merijn van den Hoogenhoff)

Siberische grondeekhoorn. (Foto: Erik Kosten)

Oorpluimpjes	Wit	Wit	Geen
Strepen op de kop	Felle lichte wangstreep, loopt door op de rug zonder onderbreking	Felle lichte wangstreep, loopt niet door op de rug	Wangstreep naar de nek en een streep boven het oog naar de neus
Oogstreep	Lichtgekleurde streep om het oog	Lichtgekleurde streep om het oog	Lichtgekleurde streep om het oog
Vacht	Korte vacht, de lichte strepen langs de rugstreep zijn niet fel	Langere vacht. De lichte strepen zijn breder dan de donkere strepen	Vijf donkere rugstrepen met daartussen geelbruine strepen. Strepen zijn even breed

Boomeekhoorns

De boomeekhoorns (*Tamiops*) hebben kleine ronde oren, vaak met een wit puntje, en een donkere rugstreep met aan beide zijden twee paar lichte strepen die worden onderbroken door een donkere streep. Ook hebben ze een lichtgekleurde rand aan de boven- en onderkant van hun oog. De staart is korter dan het lichaam. Van deze soorten zijn de Thaise dwergstreepeekhoorn en de Chinese gestreepte boomeekhoorn in Nederland in het wild gemeld. De Thaise dwergstreepeekhoorn is kleiner dan de Chinese gestreepte boomeekhoorn en heeft een korte vacht. Zie voor een overzicht van de boomeekhoorns en de onderscheidende kenmerken figuur 1.

Er bestaan in de wereld vier soorten boomeekhoorns van het geslacht *Tamiops*, alle uit Zuidoost-Azië. De Thaise dwergstreepeekhoorn is sinds 2017 éénmaal gemeld nabij Breda. Waarnemingen van de Chinese gestreepte boomeekhoorn sinds 2015 betreffen eenmalige waarnemingen in Gelderland (Ugchelen, Bennekom en Putten), Flevoland (Almere), Zuid-Holland (Naaldwijk, Numansdorp) en herhaaldelijke waarnemingen in Noord-Holland (Groenendaalse bos, Heemstede sinds oktober 2018).

Grondeekhoorns

De grondeekhoorns (*Tamias/Eutamias*) lijken qua uiterlijk sterk op boomeekhoorns. Ook van de grondeekhoorns is de staart korter dan het lichaam, en ook hebben zij een rugstreep midden over hun rug, met meerdere rugstrepen daarnaast. Alle grondeekhoorns hebben langere oren dan boomeekhoorns en een streep boven het oog. In Noord- en Zuid-Amerika leven 23 soorten. In Azië leven twee soorten, waaronder de Siberische grondeekhoorn. Van deze 25 soorten is alleen de Siberische grondeekhoorn in Nederland in het wild gemeld. In Tilburg komt een zich voortplantende populatie Siberische grondeekhoorns voor, en er zijn enkele meldingen bij Weert.

Meld de gestreepte eekhoorns

De boomeekhoorns en grondeekhoorns worden als huisdier gehouden, waarbij ze soms ontsnappen of worden vrijgelaten. Als exotische eekhoorns zich invasief vermeerderen, kan dat desastreuse gevolgen hebben voor wilde dieren. Zo heeft de grijze eekhoorn in grote delen van het Verenigd Koninkrijk de inheemse eekhoorn verdreven. Ook kunnen exotische eekhoorns ziekten overbrengen op wilde eekhoorns. De Zoogdiervereniging roept daarom op deze gestreepte dieren te melden. Zie je een exotische eekhoorn? Meld deze, als het kan met foto, op waarneming.nl, telmee.nl of info@zoogdiervereniging.nl.

Staat de opvolger van de buxusmot al in de startblokken?

Kars Veling, De Vlinderstichting

De buxusmot (*Cydalima perspectalis*) is in zeer korte tijd beroemd, of meer nog berucht, geworden. Met name vanaf 2017 heeft deze nachtvlinder uit Japan huisgehouden onder de buxus, vooral in Zuid-Nederland (zie ook Kijk op Exoten 21, 24, 27 en 28). De buxusmot is er nog steeds en de vlinder, de rups en schade aan buxus worden nog regelmatig gemeld. Het grootschalige van de afgelopen jaren is er echter wel af. Voor een deel komt dit doordat steeds meer dieren de rupsen van buxusmot als prooi hebben ontdekt. Bovendien is op veel plekken geen buxus meer aanwezig en daarop is de buxusmot gespecialiseerd.

Veel mensen hebben de buxus weg gedaan en vervangen door andere struiken. Eén daarvan is de Japanse hulst (*Ilex crenata*). In 2018 is er echter een nieuwe nachtvlinder ontdekt in een tuincentrum in Noord-Brabant en die is gespecialiseerd op diverse hulstsoorten en met name die Japanse. Deze van origine Oost-Aziatische vlinder, *Plesiomorpha flaviceps*, heeft nog geen Nederlandse naam, maar ‘Japanse hulstspanner’ zou een heel logische zijn. Sinds deze eerste vondst zijn er nog geen nieuwe meldingen van deze vlinder in Nederland gedaan, maar in omringende landen zijn ze ook al gezien. Of de rupsen ook ‘onze’ Europese hulst (*Ilex aquifolium*) eten is niet bekend, maar dat zou zeker kunnen. Hou uw (Japanse) hulst dus in de gaten!

Aan alle nachtvlinderaars het verzoek: heb je een Japanse hulstspanner op je laken of in je val, geef dat door!

'Japanse hulstspanner'. (Foto: Monique Simon)

Zwartbekgrondel en voortplanting

Willie van Emmerik, Sportvisserij Nederland

Enkele weken geleden ving een sportvisser een zwartbekgrondel in de Linge bij Geldermalsen. Niet zo heel bijzonder, zul je denken. Deze exoot heeft zich namelijk verspreid over bijna alle rivieren, beken en kanalen van Nederland. Bij nadere bestudering bleek deze grondel een heel dik buikje te hebben en vol met kuit te zitten. Het visje was in totaal echter nog maar 5 cm lang.

Het dode vrouwtje is onderzocht en bleek inderdaad eitjes in de ovaria te hebben. (Foto: Gerard de Laak)

Na enig zoeken in de literatuur bleek dit verschijnsel niet onbekend te zijn. Ook in de Donau worden geslachtsrijpe zwartbekgrondels aangetroffen van 5,4 cm lang. In het oorspronkelijke leefgebied van deze soort, de Zwarte Zee en de Zee van Azov, is de minimale lengte waarbij de zwartbekgrondel geslachtsrijp wordt 6,6 cm. Ook uit de Great Lakes in Noord-Amerika is dit verschijnsel bekend. Zowel mannetjes als vrouwtjes worden daar een jaar eerder geslachtsrijp dan in het natuurlijke verspreidingsgebied. In potentie draagt dit bij aan een snelle populatiegroei.

Een ander verschijnsel is dat er kleine geslachtsrijpe mannetjes kunnen voorkomen bij deze soort. In tegenstelling tot andere, 'normale' geslachtsijpe mannetjes worden deze niet zwart in de paaitijd, maar hebben een gevlekte kleuring. Waarschijnlijk zijn dit zogenaamde 'sneaker males'. Sneaker males komen bij meer vissoorten voor. Door het ontbreken van de typische mannelijke kleuren, kunnen deze kleine, minder fitte mannetjes, toch voor nageslacht zorgen. Ze worden niet als mannetje herkend en ontlopen daardoor conflicten en kunnen hun zaad 'sneaky' bij het nest lozen, wat tot bevruchting van een deel van de eitjes kan leiden. Ze hebben in verhouding grotere testikels en maken meer zaad aan dan de normale mannetjes. De verhouding 'sneaker males´ : normale mannetjes, wordt verondersteld samen te hangen met de invasiefase. In nieuw gekoloniseerde gebieden zijn er meer normale mannetjes, omdat de man-mancompetitie laag is. Wanneer de populatie groeit, wordt het aantal nestplaatsen beperkend en neemt deze competitie toe. Hierdoor raken alternatieve mannelijke tactieken (zoals 'sneaker'-paaien) in het voordeel (Kornis *et al.*, 2012). Of 'sneaker males' in Nederland ook voorkomen, is niet bekend.

Literatuur

Kornis, M.S., N. Mercado-Silva & M.J. Vander Zanden, 2012. Twenty years of invasion: a review of round goby *Neogobius melanostomus* biology, spread and ecological implications. Journal of Fish Biology 80(2): 235-285.

Colofon

Eindredactie
Jeroen van Delft, Stichting RAVON

Lay-out & Vormgeving
Kris Joosten, Stichting RAVON

Nieuwsbrief digitaal ontvangen?
Meld u hiervoor aan via **www.ravon.nl/nieuwsbriefexoten**